

Enskrivelse från Hembygdsförbundets vice ordförande Holger Nilsson till sekreteraren inför den planerade utställningen avslöjar, att en besvärande obeslutsamhet gjort sig påmind inom förbundsstyrelsen: "Jag förstår inte den paniska förskräckelsen hos styrelsen för att våga satsa en smula optimism och företagsamhet för att driva fram ett avgörande (angående deltagandet i utställningen). Här gäller det väl mindre att tjäna pengar än att få visa landskapets befolkning, enkannerligen dess hembygdsvänner, vad vi vill och vad vi tänker arbeta för i fortsättningen. Genom vårt vankelmod och vår bristande handlingskraft har Ringen hemfört en ny seger, då det gäller att hävda sig som hembygdsrörelsens målsman. Jag har under mina resor bland hembygdsföreningarna bestyrkts i mina tidigare farhågor, att om vi inte visar allvar med vårt program är vi snart en isolerad styrelse utan medlemmar! Jag förstår väl, att Du nogsamt är medveten om situationen, men vissa rykten och samtal sista tiden har förmått mig till detta brev. Till den verkan det hava kan! Det är inte bara inom min egen förening (Veta hembygdsförening), man ställer sig skeptisk till hembygdsförbundets förmåga att väcka liv i rörelsen. Sympatierna för den stridande Ringen är stora litet varstans. Det kan jag försäkra Dig."

I sin egenskap av vice ordförande i Hembygdsförbundets styrelse drog säkerligen Holger Nilsson det tyngsta lasset i förbundsledningen. Landshövdingens funktion av ordförande var sannolikt enbart formell. Och det visade sig vara synnerligen svårt att samla hela den stora styrelsen till sammanträden. De fåtaliga styrelseprotokollen visar att endast en mindre del av ledamöterna mötte upp på sammanträdena. Ledamöterna bodde spridda i länet (Tanken därmed var att så många hembygdsföreningar som möjligt skulle kunna påverka besluten i förbundets ledning.) och kommunikationerna var vid den tiden mycket bristfälliga. Holger Nilsson var en ofta anlitad föredragshållare. Under 1940-talet redovisar han föredrag på minst ett 10-tal platser varje år (år 1944 på 14 platser) i samband med kurser och arrangemang av

olika hembygdsföreningar. Han blev därigenom i tillfälle att känna av stämningarna bland hembygdsfolket.

För att öka effektiviteten inom styrelsen delades verksamheten upp på fyra arbetsgrupper med uppgift att verka för förbundets syften inom var sina sektioner:

1. Kulturminnesvård
2. Natur- och landskapsvård
3. Byggnadskultur och
4. Slöjd och heminredning

Det är emellertid svårt att med ledning av bevarade dokument se, om arrangemanget fick någon mätbar verkan.

På det andra årsmötet, som hölls i Wallenbergssalen den 5 december 1943, med ett 40-tal personer närvarande, framkom det, att endast 16 hembygdsföreningar och andra sammanslutningar och dessutom 13 enskilda personer var knutna till Hembygdsförbundet. Året därpå ökade antalet anslutna föreningar till 18.

Årsmötena kom redan från början att bli mycket förnämliga arrangemang, då man förutom sedvanliga förhandlingar bjöd deltagarna på föredrag eller föreläsningar av framstående experter på olika områden. År 1943 t ex höll fil dr Nils Dahlbeck, Svenska Naturskyddsföreningens intendent, ett föredrag om "Östgötsk naturvård" och i samband därmed visades den fascinerande filmen "Fågelvår vid Tåkern". Följande årsmöte gästades av den riksbekante folklivsforskaren, professor Sigurd Erixon, Stockholm, som höll ett föredrag betitlat "Minnen från mina resor i Östergötland".

Året därpå, 1945, hölls årsmötet för första gången utanför länets centralort, nämligen i Finspång, för att därigenom stimulera en viss orts hembygdsvänner och samtidigt öka intresset för länsförbundets arbete. Förberedelserna inför årsmötet krävde flera kontakter mellan förbundsledningen och värdföreningen i Risinge, innan följande program kunde fastställas:

14.15 Risinge gamla kyrka, S:ta Maria, demonstreras av intendent Bengt Cnattingius, varefter Risinge hembygds-museum visas av redaktör Carlmo.

Från sina resor i Östergötland hade Sigurd Erixon minnen av höbärgning på sankmarker och lövtäkt i björkdungar.

(Foto: A.C. Hultgren)

16.00 Besök på Finspångs slott.

17.00 Årsmöte på Slottet. Efter årsmötet berättar gjutmästare F Dahlqvist Finspångsminnen.

18.30 Gemensam enkel middag i Slottsmässen.

Till anordningarna för årsmötet hörde en resa med buss till och från Risinge gamla kyrka, för vilken förbundet sökt tillstånd hos Statens Trafikkommission.

Av årsberättelsen framgår, att 25 hembygdsföreningar och andra organisationer vid den tiden var anslutna till förbundet.

Årsmötet 1946 förlades till Mjölby, med föredrag av museilektorn Mats Rehnberg, Stockholm, och ett besök på Mjölby hembygdsgrd. I samband med årsmötet drog man upp riktlinjerna för den kommande verksamheten, kännetecknade av synnerligen ambitiösa åtaganden.

De uppgjorda planerna fullföljdes emellertid inte.

Av handlingar från tidsperioden 1947-1949 har endast protokollet från ett sammanträde med arbetsutskottet den 16 november 1949 påträffats. Vid denna sammankomst diskuterades bl a formuleringarna i en skrivelse, som sekreteraren sammanställt, avsedd att sändas ut till anslutna föreningar. Av cirkuläret framgår,

att arbetsuppgifterna enligt förbundets stadgar och av styrelsen utarbetade program visat sig vara alltför omfattande och därför omöjliga att fullgöra,

att förbundets verksamhet tangerar flera liknande organ, såsom Östergötlands Fornminnes- och Musieförening, Östergötlands Naturalhistoriska förening, Östergötlands läns Hemslöjdsförening och Folkbildningsförbund,

att det bör ifrågasättas, om inte förbundet i vissa delar borde överföra sin verksamhet på dessa organisationer,

att det, för att genomföra denna omorganisation, vilket i realiteten måste innebära, att förbundet upplöses, fordras beslut av två på varandra följande förbundsstämmor, därav minst en ordinarie.

Det framgår av skrivelser från sekreteraren till ordföranden, landshövding Karl Hamilton, att samarbetet inom styrelsen och framförallt inom arbetsutskottet inte varit alldeles problemfritt. Förbundets vice ordförande förklarar i ett brev till sekreteraren, daterat den 3/4 1950, att hans arbetsbörda blivit så stor, att han tvingades avsäga sig alla uppdrag utanför skolans uppgifter. På arbetsutskottets senaste sammanträde (den 16/11 1949) hade han väntat sig klarare uttryck för viljan till fortsatt arbete, än det som då manifesterades. "Då så inte blev fallet anser jag min ringa insats vara så betydelselös, att jag inte längre önskar deltaga i några förhandlingar i AU utan att frågan hänskjuts till styrelsen. Enda vägen enligt mitt förmenande blir då att upplösa hela förbundet och att vi som önskar ett livskraftigt sådant går samma väg som i andra län och anknyter förbundet till det fria folkbildningsarbetet och inte till museet."

Det första sammanträdet med styrelsen därefter hölls den 4 maj 1950. Landshövding Karl Hamilton lämnade då en redogörelse för de svårigheter, som förbundet haft efter år 1945. Protokollet nämner dock ingenting om svårigheternas art. Trots att så få ledamöter var närvarande, att styrelsen inte var beslutsmässig, diskuterades arbetsutskottets förslag och man uttalade sig för att ombilda förbundet i enlighet med detta. Förbundet skulle fortsätta sin verksamhet beträffande det folkbildande hembygdsarbetet men överlämna den praktiska hembygdsvården till Östergötlands Fornminnes- och Museiförening, Östergötlands Naturalhistoriska förening och Östergötlands läns Hemslöjdsförening inom respektive område. Det uppdrogs åt arbetsutskottet att utforma ett program för den fortsatta om än begränsade verksamheten att förelägga en planerad förbundsstämma kommande höst.

Någon sådan sammankomst hölls dock inte under hösten 1950.

Den 10 mars 1951 sammanträdde styrelsen och beslutade att fortsätta verksamheten i enlighet med arbetsutskottets riktlinjer.

*Björkebergs
hembygdsgård.*

Samma dag, efter styrelsesammanträdet, hölls förbundets årsmöte i Wallenbergssalen, med ett 20-tal representanter för anslutna föreningar närvarande. Av den därvid presenterade verksamhetsberättelsen, omfattande åren 1945-1950, framgår, att verksamheten under perioden inskränkts till rådgivning åt hembygdsföreningarna. Två nya sådana hade bildats, nämligen i Sya och i Västerlösa. Dessutom planerades en förening i V Ny socken. Sekreteraren hade medverkat vid bildandet av dessa föreningar och gett anvisningar rörande stadgar, organisation m m.

Styrelsen omvaldes för två år och kom då att bestå av landshövding Karl Hamilton, ordförande, kantor Holger Nilsson, vice ordförande, rektor Thord Lindell, sekreterare (Bengt Cnattingius avsåg sig detta uppdrag, som han innehaft sedan år 1940), köpman Hilding Bielkhammar, intendent Bengt Cnattingius, agronom Oscar Ekman, lantbrukare John Johansson, länsarkitekt K A Larsson, fil dr Hjalmar Lundgren, fru Greta Myrdahl, lantbrukare Karl Nysten, fru Birgit Svenstedt, rektor Per Söderbäck, bankdirektör Helge Söderström, hemkonsulent Rut Wallensteen, stiftsjägmästare Eric Wesström,

hemslöjdsföreståndare Eva Edlund samt nyvaldes pastor Hans Jensen och kontraktsprosten E Nordin.

Efter förbundets årsmöte höll fil dr John Nihlén ett föredrag om "Hur man lägger upp en sockenbok". Dessutom tog man upp till diskussion frågan om socknarnas hembygdsminnen inför de beslutade kommunsammanslagningarna.

Med handlingarna från årsmötet den 10 mars 1951 upphör alla spår av verksamhet inom det år 1941 bildade Hembygdsförbundet i Östergötland.

Tydliga motsättningar inom hembygdsrörelsen såväl beträffande medel som mål för verksamheten låg säkerligen bakom Hembygdsförbundets tynande tillvaro under den senare delen av 1940-talet och den från år 1951 vilande verksamheten. I en skriftväxling inför årsmötet i mars mellan ordföranden i SfH, fil dr John Nihlén, och antikvarie Anders Lindahl på Länsmuseet kan man avläsa detta förhållande:

"Det är kanske oartigt mot Er, men jag menar inte så illa som det låter, när jag säger, att jag är trött på museer, än mera trött på de små rörande hembygdsgårdarna och allt vad de heta, där det samlas en smula gamla

grunkor, allt medan samhället utanför växer utan varje hänsyn till bygdens tradition och kultur. Det man ser omkring sig, när man vistas i ett samhälle eller färdas därigenom är omätligt mycket viktigare, än det som samlas i ett eller annat reservat. Det är människan i hennes levande verksamhet man måste söka påverka, det räcker ej med att det i varje bygd finns en eller annan frimärkssamlare."

Givetvis bemöttes hans fräna men frisprä-

kiga utfall av antikvarie Lindahl, som i sitt svar ber att slippa höra "att Samfundet för Hembygdsvård är trött på museer. Det har vi hört till leda och det har skapat mycket irritation, utan att ge andra resultat än förbittering". Han menade, att det var fel att rikta kritik mot museifolket. "Det skulle glädja mig, om man från Samfundets sida kunde sluta att vara trött på museer och i stället sätta sig in i vad som görs."

SfH: s ordförande John Nihlén diskuterade hembygds gårdarna med Anders Lindahl vid museet. Bilden visar interiör från Tjällmo hembygsgård med hembygdsföreningens ordf Marit Jansson.

Ny länsorganisation bildas

Inga handlingar från sammanträden eller andra sammankomster har påträffats från tiden 1951-1958. Den enda kunskapen om verksamheten under denna period förmedlas av en redogörelse i Hembygdsbladet nr 4 från år 1977 i en artikel "Om Östgötakretsen av Samfundet för Hembygdsvård" av forstmästare Ulf Ribers, som var ordförande i Östgötakretsen tiden 1956-1965, och dessutom i ett antal cirkulär från senare delen av 1950-talet. Klart är emellertid, att Hembygdsförbundets verksamhet i praktiken upphörde med år 1951.

Ulf Ribers berättar, att "Det frivilliga hembygdsvårdande arbetet på länsplanet hade under en följd av år legat nere, när Samfundet för Hembygdsvård ville bilda en krets i Östergötland. En sådan bildades i maj 1956 i Linköping och den då tillsatta interimstyrelsen valdes senare till styrelse, utökad med två ledamöter. Medlemmarna i kretsen utgjordes av Samfundets enskilda medlemmar och anslutna hembygdsföreningar. Någon avgift för medlemsskap i länsorganet uttogs inte."

I ett cirkulär från SfH, översänt till Ulf Ribers den 16/9 1955, anges Östgötakretsen som medarrangör till en kurs, "Hem och möbler — gammalt och nytt", avsedd att hållas i början av år 1956. Härav synes framgå, att kretsen kommit till redan år 1955 men att formellt beslut därom fattats först året därpå.

Ett cirkulär till Östergötlands hembygdsföreningar, daterat den 8/7 1958, förmedlar uppgiften, att "Östgötakretsen just har påbörjat sitt tredje verksamhetsår".

Från år 1956 härleder sig ett cirkulär, innehållande "Arbetsbeskrivning kontaktmän", utformad av "Östgötakretsen av Samfundet för Hembygdsvård", daterat "Motala den 1 dec 1956". Kretsen införde en anordning med kontaktmän, spridda över hela länet.

Omkring år 1960 fanns 37 sådana med uppgift att

1. Värva medlemmar.
2. Inventera värdefulla byggnader, ödetorp, lövängar, hagar, gamla träd m m.
3. Vara kontaktmän mellan Östgötakretsen av SfH och ortsbefolkningen vid behov av föredragshållare, exkursionsledare eller experter samt filmer.
4. Rapportera om gamla, vackra byggnader förfalla eller löpa fara att rivas, om förfullning av landskapet vid vattenregleringar, vägstakning, öppnande av grustag, avverkning av lövskog eller annat ingripande i kulturlandskapet.

Ett gammalt träd.

(Foto: Ulf Ribers)

5. Verka för att gammal fin tradition bibehålls.

6. Väcka intresse för cirkelverksamhet.

Ulf Ribers berättar vidare: "Av de första stadgarna, som antogs vid årsmötet i Linköping i september 1957, framgår, att en av kretsens viktigaste uppgifter var att verka för landskapsvård. Hundredskapens efterföljare, grävskopor och schaktmaskiner m m, hade gjort, att miljön mycket snabbt förändrades, liksom skogsplantering av åkerjord, hagmarkernas och ängens förvandling till skog, kulturbeten eller åker mycket snabbt gav landskapet ett annat utseende. Insatser för att rädda några områden av det gamla ursvenska landskapet — ävensom att bedriva en konstruktiv landskapsvård vid vägbyggen, grustäkter mm — ansågs vara den för tillfället absolut viktigaste uppgiften inom hembygds-vården."

År 1958 stod Östgötakretsen som värd för Samfundets sommarmöte, som hölls i Linköping den 16-18 juni, med flera utflykter till södra och västra Östergötland.

Samma år utsågs knölsvanen till Östergötlands landskapsdjur, efter ett initiativ av Östgötakretsen, och "Östgötasvanen började sitt segertåg i bygderna" i form av en prydnadsnål, en träsvan eller ett askfat av flintporslin.

Årsmötet för år 1959 hölls i Rimforsa den 13 september. Protokollet från detta tillfälle uppger, att "Styrelse- och förvaltningsberättelse" tidigare tillställts medlemsföreningarna, men dessa handlingar har ej påträffats. På årsmötet diskuterades förslag till nya stadgar för distriktet. Det framkom därvid, att man samtidigt var i färd med att omarbeta stadgarna för riksorganisationen, Samfundet för Hembygdsvård, och det ansågs viktigt, att de nya stadgarna för distriktet kom att stå i samklang med riksorganisationens. Man

föreslog att länsorganisationen skulle benämnas "Östgötadistriktet för Hembygdsvård". För övrigt skulle de nya stadgarna i allt väsentligt ansluta sig till de ursprungliga stadgarna, fastställda år 1942.

Årsmötet förklarade sig emellertid inte berett att fastställa de nya stadgarna, utan dessa borde först sändas ut på remiss till alla anslutna föreningar. Eventuella synpunkter skulle vara inkomna i god tid före nästa årsmöte, som man beslutade hålla i S:t Annas skärgård någon gång i september.

I samband med årsmötet företogs en utflykt till Hallstad ängar, som på ett "utomordentligt sätt" presenterades av jordbrukskonsulent Erik Månsson. Distriktet arrenderade denna ängsmark med dess förnämliga bestånd av hamlad lind för att där bedriva rationell ängsskötsel.

Stadgeförslaget behandlades på flera styrelsesammanträden år 1960. Den 26 april presenterades ett komplett förslag, som därefter tillställdes Samfundet för godkännande. En månad senare återkom det från riksorganisationen utan erinran, varpå det fastställdes på årsmötet i S:t Anna den 17 september. Länsorganisationens namn bestämdes till "Östergötlands Hembygdsdistrikt". Årsmötet gynnades av mycket vackert väder och blev därför synnerligen välbesökt. Efter ett studiebesök på Stegeborgs slott höll köpman Hilding Bielkhammar ett föredrag och filmen "Vikingabygd i jetåldern" visades.

Av protokollet från ett styrelsesammanträde den 26 oktober 1959 framgår, att man året innan tillsatt nio kommittéer för olika grenar av verksamheten: byggnadsfrågor, ekonomiska frågor, Hallstad ängar, kurser, medlemsfrågor, upplysningsverksamhet, vägfrågor, ödegårdsfrågor och övralidskommitté.

Hallstad ängar.

(Foto: Paul Aineström)

Hur väcka ungdomens intresse för hembygdsarbetet?

Frågan speglar ett av hembygdsrörelsens största problem, och den återkom ofta under de gångna åren. Medelåldern bland de aktiva hembygdsvännerna var oroande hög, och detta förhållande vållade ledningen ett nästan ständigt bekymmer, svårt att bli befriad ifrån.

Den 26 oktober 1959 beslöt emellertid Hembygdsdistriktets styrelse att ta itu med problemet. På ett antal platser skulle man anordna propagandamöten för att stärka medlemsvärningen där och i första hand därvid rikta sig till ungdomen. Kontakt togs med Östergötland-Holavedens Hembygdsring och man beslöt att tillsammans anordna hembygdsaftnar i Boxholm, Finspång, Gussum, Jonsberg, Kisa, Simonstorp, Tjällmo, Ödeshög, Ö Ryd och Österbymo.

Dessa arrangemang genomfördes på hösten 1960, på flera platser i samarbete med ideella föreningar i orten, under medverkan av rikskonsulenterna i Svenska Ungdomsringen, Nils Presto. De omnämns som "riktiga fullträffar", med estradsamtal, folkdans och folklekar, kaffeservering och visning av filmen "Vikingabygd i jetåldern". Tillslutningen var rekordartad och belåtenheten allmän.

I Hembygdsnytt nr 2 för verksamhetsåret 1960/61 (utkom den 2/12 1960) redovisas några synpunkter på rubrikens frågeställning:

"Vi leva i en märklig tid. En epok har gått i graven och en ny har brutit in med ett otal nya förhållanden, inför vilka många stå undrande och i vilken ingen ännu har helt kunnat an-

passa sig. För de äldre är icke ställningen så bekymmersam, ty de känna en viss förankring i det förgångna. Värre är det för ungdomen, som hamnat i ett vacuum, vilket det gäller att till varje pris utfylla. Många religiösa, idéella och fackliga sammanslutningar göra här beaktansvärda insatser, men även hembygdsrörelsen måste känna sitt ansvar och göra vad på den ankommer. Att väcka ungdomens intresse för att lära den känna samhörighet med den bygd vari de leva skulle säkert hjälpa dem till att få ett behövt fotfäste i tillvaron."

För att fortsätta på den inslagna vägen inbjöds alla hembygdsföreningar till en konferens i Huitfeldtska gården i Gamla Linköping den 21 januari 1961, med ett föredrag av fil dr John Nihlén över det aktuella ämnet "Huru väcka ungdomens intresse för hembygdsarbetet?" Konferensen samlade ett oväntat stort antal deltagare, som med intresse och sakliga inlägg följde upp huvudtalarens synpunkter på ämnet:

- Håll först och främst dörrarna öppna för de unga! Släpp in dem i hembygdsgrändarna, för studier, arbete och sammankomster!
- Uppmuntra hemslojden! Ungdomen måste få tillfälle att ge uttryck för sin skaparglädje.
- Öppna de ungas ögon för de skönhets- och kulturvärden, som finns i gamla vägar och broar, skogsbryn, lövängar och gamla tun!
- Ordna studiecirkel med motivet "Lär känna din hembygd!" Uppteckna sägner och intervjuer av gamla goda berättare! Arbeta med bandupptagning, fotografering och forskning i gamla handlingar!
- Utnyttja ungdomens intresse för friluftsliv! Anordna naturstigar, orientering och lägerliv!
- Stelna inte i arbetsformerna! En hembygdsförening måste följa med i utvecklingen och ta sig an den levande bygdens problem.

Vårsådd i Hageby Östergård vid Skänninge 1946.

(Foto: Elve Pantzar)

Intensiv utåtriktad verksamhet

Hembygdsdistriktet bedrev till en början en mycket intensiv utåtriktad verksamhet. Ulf Ribers nämner i sin artikel i Hembygdsbladet, att styrelsens ledamöter samt experter på skilda områden medverkade vid 176 tillfällen under den första tioårsperioden, i samband med kurser, konferenser och exkursioner. Enbart under verksamhetsåret 1960/61 skedde sådan medverkan på 35 olika platser i länet. Många hembygdsföreningar besöktes i samband därmed.

Ulf Ribers redovisar särskilt den omfattande kursverksamheten under denna tidsperiod:

- 1956 "Hem och möbler - gammalt och nytt", i Linköping
Vår bygd och natur", 1 dag i Linköping med 31 deltagare
- 1957 "Hembygds-kunskap", lärarkurs 3 dagar i Linköping, innehållande 16 föreläsningar av 11 föreläsare. 150 deltagare
Vår bygd och natur", 1 dag i Kisa med 25 deltagare
Byggnadskurs, 2 dagar i Linköping med 26 deltagare
- 1958 "Ängesvård", 2 dagar på Lunnevals folkhögskola med 40 deltagare

Vår bygd och natur", 1 dag på Älgsjögårdens skogsbruksskola med 12 deltagare

- 1959 "Vägen, landskapet och motormänniskan", 1 dag i Linköping med ett 30-tal deltagare

- 1961 Hembygds-kurs, 1 dag på Lunnevals folkhögskola

Studieledarkurs, 1 dag på Omberg

- 1962 "Tätortens trivselproblem", 1 dag för kommunalmän och hembygdsvårdare i Borensberg

1965 "Ängesvård", 1 dag på Västerby skogsbruksskola, med sikte på restaurering av lövängar. Exkursioner företogs till några av Östergötlands förnämsta lövängar, bl a Hallstad ängar i Tjärstad.

De flesta kurserna anordnades i samverkan med andra organisationer på länsplanet, t ex Svenska Landsbygdens Studieförbund (SLS), Östergötlands Hemslojdsförening, JUF och ABF, men även med Läns museet, lärarorganisationer och Hushållningssällskapet som medarrangörer. Listan på föreläsarna upptog många av den tidens främsta experter på sina områden, såväl regionala som på riksplanet.

Lövängskurs omkring 1960. Personerna i förgrunden från vänster: stiftsjägmäst Nils Ekberg, Fridner Eriksson, och Ulf Ribers.